

Від редакції

Редакція журналу «Юридична Україна» вирішила привернути увагу своїх читачів до історичних подій і постатей, що не шукали слави, але багато що лишили після себе у правовому житті. Історичні дослідження долі вчених-юристів має особливо велике значення. Адже ми звикли вважати, що юристи є у великому борзі перед людьми, перед державою, перед історією. Але якщо розібрати архівні завали, привести в порядок перебіг подій, то життя багатьох юристів постає звичайним подвигом. Однією із таких особистостей є Оникій Олексійович Малиновський, уродженець славного м. Острого. Його ім'я зараз носить Навчально-науковий інститут права Національного університету «Острозька академія». В історії багато було яскравих особистостей, які могли б принести користь суспільству, але держава їх знищувала. Саме до їх числа належить О. О. Малиновський — вчений, громадський діяч, політик. Його біографія закарбована драматичними фактами долі людини, що належала до інтелігенції, у революції 1917 р. Оволодівши величезними знаннями, набувши громадського досвіду, він не став ухилятися від історичних перипетій і боротьби, а поринув у їхній вирій. А перед тим було вчителювання, викладання засад законодавства у Київському Кадетському корпусі. Цікавим є той факт, що свою першу книгу «Кровавая месть и смертные казни» О. Малиновський надіслав Леву Толстому й отримав листа-відповідь — одного з останніх видатного російського письменника, у якому той оцінив книгу як один із перших доказів очевидної «злочинності» смертної кари. Він мав викладати в Казанському університеті, проте царська влада відмовила. Потім був Варшавський університет... Напередодні подій 1917 р. він опинився в Ростові. Втім про все це йдеться у публікації Павла Сергійовича Берзіна — професора, доктора юридичних наук. У своєму історико-правовому дослідженні він ретельно проаналізував події, конфлікти і політичні складнощі, які переслідували О. Малиновського. Нарис, який друкується за погодженням з автором, є частиною великого дослідження, що має назву «Київська школа кримінального права (1834—1960)».

Сподіваємося на підтримку та зацікавленість шановних читачів та дописувачів журналу.

Головний редактор

В. С. Ковальський

Павло Берзін,
доктор юридичних наук, професор

УДК 343.2(477)

ОНИКІЙ ОЛЕКСІЙОВИЧ МАЛИНОВСЬКИЙ — ВЧЕНИЙ, ЯКИЙ ЗАПЛАТИВ СВОБОДОЮ ЗА СВОЇ НАУКОВІ Й ПОЛІТИЧНІ ПРИНЦИПИ

Життя Оникія Олексійовича Малиновського¹ було нерозривно пов'язане з часом, коли катастрофічні події 1914—1920 років змусили більшість людей відстоювати свої принципи. Із-за цих принципів вагома частина людей відкрито висловлювала своє незадоволення існуючим у Росії суспільним і державним ладом, а коли почали насуватися події 1917 р., — відкрито підтримала «білий рух», взявши на озброєння його гасла і лозунги. Інша частина, навпаки, не стала очікувати, коли нарешті настануть обіцяні чи то більшовицькою, чи то іншою владою зміни, і погодилась на еміграцію. Проте були й такі, хто в силу різних життєвих обставин або внутрішньої позиції виїхати із радянської Росії за кордон не зміг чи не встиг, не зважаючи

на те, що в часи кровавого протистояння 1918—1920 років відкрито підтримував інші (антибільшовицькі) сили. Одним із таких людей був історик західноруського кримінального права О. О. Малиновський.

У першій половині 90-х років XIX століття Оникій Олексійович вважався провідним вченим, який детально і послідовно розробив теорію про злочин за Литовським статутом, представлену в книзі «Вчення про злочин за Литовським Статутом»². Завдяки цій праці сучасні дослідники відносять О. О. Малиновського до числа вчених — представників школи західно-руського права, що об'єднала таких вчених, як М. М. Ясинський, Г. В. Демченко, О. Я. Шпаков, М. О. Максимейко³.

¹ В окремих джерелах зустрічається також інше написання імені вченого, а саме: «Йоаникій», «Іоаникій» (див.: ІР НБУВ. — Ф. 356. — Оп. — С. 3—92; ДАК. — Ф. 16. — Оп. 465. — Спр. 1414. — Арк. 1, 42; Спр. 1618. — Арк. 1, 10, 18, 27).

² Учение о преступлении по Литовскому Статуту ... И. Малиновского // Университетские известия. Год тридцать четвертый. — 1894. — № 8. — Август (Часть II — Неофициальная). — С. 1—51; № 11. — Ноябрь (Часть II — Неофициальная). — С. 53—124; Год тридцать пятый. — 1895. — № 4. — Апрель (Часть II — Неофициальная). — С. 125—173.

³ Михальченко С. И. Киевская школа в российской историографии (школа западно-русского права). — С. 75, 78; С. И. Михальченко, Ф. В. Тарановский. К вопросу о школе «Западно-Русского права в эмиграции». — С. 115.

Оникій Малиновський народився в невеличкому повітовому містечку Острог, що тоді був у складі Волинської губернії (тепер Рівненської області), у сім'ї небагатого ремісника¹. «Звідси був родом і тут навчався»², — згадується про Оникія Олексійовича в енциклопедичному виданні «Острозька академія XVI—XVII ст.».

В одному із своїх щоденників Оникій Олексійович так згадував своє соціальне походження: «Я, по происхождению, вышел из рабочего пролетариата, вырос в трудовой обстановке»³. Можливо, це насправді й так, проте видання «Дворянские роды, внесенные в Общий Гербовник Всероссийской Империи» містить описання походження Малиновських як потомственного дворянського роду: «Предок фамилии Малиновских, как показано в справке Архива Коллегии Иностранных дел, шляхтич Иван Малиновский, в 1655 г. Выехал в Россию из Польши и имел за собою во владении деревни. Потомки сего рода, Малиновские, многие Российскому Престолу служили в разных чинах. Все сие доказывается справкою Коллегии Иностранных дел и грамотою Могилевского дворянского собрания, в которой видно, что род Малиновских внесен в дворянскую родословную книгу, в 6-ю ее часть, древняго дворянства»⁴. При цьому один із представників роду Малиновських — Сильвестр Сигізмундович Малиновський до-

ник Всероссийской Империи» містить описання походження Малиновських як потомственного дворянського роду: «Предок фамилии Малиновских, как показано в справке Архива Коллегии Иностранных дел, шляхтич Иван Малиновский, в 1655 г. Выехал в Россию из Польши и имел за собою во владении деревни. Потомки сего рода, Малиновские, многие Российскому Престолу служили в разных чинах. Все сие доказывается справкою Коллегии Иностранных дел и грамотою Могилевского дворянского собрания, в которой видно, что род Малиновских внесен в дворянскую родословную книгу, в 6-ю ее часть, древняго дворянства»⁴. При цьому один із представників роду Малиновських — Сильвестр Сигізмундович Малиновський до-

¹ Стрельський Г. Малиновський Оникій (Йоаникій) Олексійович // Українські історики ХХ століття: Біобібліографічний довідник. Серія «Українські історики». — Київ: Інститут історії України НАН України, 2004. — Вип. 2, ч. 2. — С. 242.

² Острозька академія XVI—XVII ст.: енциклопедичне видання. — Острог: Національний університет «Острозька академія», 2008. — С. 6.

³ Малиновський І. О. Ростовський щоденник (липень — листопад 1920 р., м. Ростов) [Машинописна копія] // ІР НБУВ. — Ф. 356. — Од. зб. 7. — Арк. 4.

⁴ Дворянские роды, внесенные в Общий Гербовник Всероссийской Империи. Составил Гр. Александр Бобринской. Часть II. — С. 245—246.

сяг на російській військовій службі чина генерал-майора і був нагороджений у 1829 р. орденом Святого Георгія III ступеню¹.

Однак, наскільки правильно вважати Онікія Олексійовича представником роду Малиновських, який бере свій початок від польської шляхти, не відомо. І хоча наведені вище слова самого Онікія Олексійовича свідчать зовсім про інше, не варто забувати, що написані вони були у 1920 р., коли дворянське походження могло стати черговою причиною репресій з боку нової влади. Тому, якщо О. О. Малиновський і справді належав до знаного дворянського роду, то такого, що був дуже збіднилим. З огляду на це, а також на перешкоди в отриманні хлопчиком освіти, його слова стають цілком зрозумілими.

Початкову освіту Онікій Малиновський отримав спочатку в Острозькій гімназії, а згодом, після того як йому за успіхи у навчанні була виділена казеннокоштна стипендія, — у колегії Павла Галагана в Києві². Останній навчальний заклад він закінчує у 1878 р. (там же свого часу початкову освіту здобували М. П. Чубинський та М. О. Максимейко). В тому ж році Онікій Малиновський вступив на юридичний факультет Київського університету. Проте сам Онікій Олексійович у своїй автобіографії оцінює свої здобутки на ниві середньої й вищої освіти того часу вельми скромно: «Вследствие случайного стечения обстоятельств удалось, по окончании приходского училища, получить среднее и высшее образование»³.

Під час навчання Малиновський під керівництвом М. Ф. Владимирського-Буданова активно працює над своїм дослідженням «Уголовное право Литовско-

го Статута в связи с развитием русского уголовного права вообще»⁴. Навчаючись на останньому, четвертому, курсі факультету, Онікій закінчує цей твір і подає його для здобуття золотої медалі Київського університету. У 1892 р. рада цього університету удостоює студента Малиновського бажаної нагороди, а через два роки дає згоду на опублікування твору в «Университетских известиях»⁵.

У 1892 р. Онікій Малиновський із золотою медаллю завершує університетський курс навчання. Три роки потому за наполегливим клопотанням М. Ф. Владимирського-Буданова Онікія Малиновського залишають в Київському університеті при кафедрі державного права як стипендіата для підготовки до професорського звання⁶.

Керівником занять молодого професорського стипендіата Онікія Малиновського стає його вчитель ще зі студентської лави — М. Ф. Владимирського-Буданова. Очевидно, саме за рекомендаціями Михайла Флегонтовича молодий Малиновський поклав свій студентський твір в основу майбутньої магістерської дисертації.

Публікувалося підготовлене Онікієм Малиновським дослідження, за яке він студентом був удостоєний золотої медалі, вже після закінчення навчання в університеті та у скороченій формі. Вирішено було залишити лише ті фрагменти дослідження, які стосувались злочину. Звівши ці фрагменти в єдиний рукопис, Малиновський передав їх до друку. Почали вони публікуватися в «Университетских известиях» у серпні 1894 р. під узагальненою назвою «Вченя про злочин за Литовським Статутом»⁷ (у 1894 р. в «Университетских известиях» побачили світ перші дві частини

¹ Дворянские роды, внесенные в Общий Гербовник Всероссийской Империи. Составил Гр. Александр Бобринской. Часть II. — С. 246.

² Стрельський Г. Зазнач. праця. — С. 242.

³ ІР НБУВ. — Ф. 356. — Од. 36. — 1. — Арк. 1.

⁴ Отчет о занятиях оставленного при Университете для приготовления к профессорскому званию по кафедре государственного права Иоанникия Малиновского // ДАК. — Ф. 16. — Оп. 465. — Спр. 1414. — Арк. 43.

⁵ Там само. — Арк. 43.

⁶ ДАК. — Ф. 16. — Оп. 465. — Спр. 1414. — Арк. 1, 42.

⁷ Отчет о занятиях оставленного при Университете для приготовления к профессорскому званию по кафедре государственного права Иоанникия Малиновского // ДАК. — Ф. 16. — Оп. 465. — Спр. 1414. — Арк. 43.

зазначеної праці Малиновського, а наступного року — остання, третя¹). Того ж року ця праця вийшла друком окремою книгою².

У цій праці, обсягом 173 друковані сторінки, Оникій Малиновський розглянув загальне поняття та сутність злочину за Литовським статутом, висвітлив особливості його текстуального і смислового позначення (описання). «У своїй конкретній формі кожний злочин проти приватних осіб є діянням, яке заподіює ідеальну шкоду або майнову шкоду приватним особам»³, — робив висновок Малиновський. При цьому, за його словами, «термін «кривда» позначає зміст злочину з точки зору потерпілого. Найважливіші злочини проти особистості та майна розглядаються в Лит[овському] стат[уті] з точки зору потерпілого і з суспільної точки зору. <...> Злочин, як посягання на правопорядок, обкладений кримінальними покараннями, що застосовуються до злочинця в інтересах всього суспільства. Суспільна сторона злочину виражається в Лит[овському] стат[уті] терміном «вина» <...> Порушення суспільного інтересу обумовлює застосування до «квалтівника», який вчинив вбивство, кримінальне покарання, — смертну кару <...> Посягання на блага та інтереси, що охороняються як «достояние» всього суспільства, можуть включати в себе «шкоду»; один злочин може включати посягання на особисте та суспільне благо. «Кривда» і «шкода» в цих злочинах мають другорядне значення, головне ж значення має «вина». Нанесення побоїв на суді включає в себе «кривду» по відношенню до потерпілого та суспільну шкоду, як образу судового

місця <...> Законодавець забороняє такі правопорушення під загрозою не кримінального покарання, а інших не вигідних для порушника наслідків; наприклад, маловажні порушення норм, що охороняють правильне відправлення правосуддя, призводять до постановки заочного вироку, до винагороди противної сторони за збитки»⁴.

Виділяючи ознаки будь-якого злочину (суб'єкт, об'єкт і діяння), Малиновський пише далі: «Сукупність цих ознак в науці кримінального права має назву складу злочину»⁵. Основний зміст об'єкта злочину вчений визначив як благо та інтерес, а суб'єктом вважає лише осудну та таку, що досягла 14-річного (за другою редакцією Литовського статуту) або 16-річного (за третьою його редакцією) віку⁶ (перша його редакція взагалі не визначала таких «вікових обмежень» при визначенні суб'єкта злочину). Разом з цим «злочинним діянням» він визнавав «яку-небудь подію, як результат діяльності людини», в якій проявляється злочинна воля. За його словами, існує три типи злочинних діянь: 1) дія та бездіяльність; 2) сукупність злочинів, яка може бути ідеальною та реальною (перша має місце тоді, коли «один і той самий злочин може бути розумово поділений на частини, із яких кожна являє собою окремий злочин», а друга, — у разі, коли «декілька злочинів може бути вчинено шляхом окремих дій, що мають зв'язок між собою»); 3) рецидив або «повторення» злочину⁷.

У своїй роботі Малиновський звертається також до проблем співучасті у злочині. Зокрема, її формами він називав: «співвинуватість», «головну винува-

¹ Учение о преступлении по Литовскому Статуту ... И. Малиновского // Университетские известия. Год тридцать четвертый. — 1894. — № 8. — Август (Часть II — Неофициальная). — С. 1—51; № 11. — Ноябрь (Часть II — Неофициальная). — С. 53—124; Год тридцать пятый. — 1895. — № 4. — Апрель (Часть II — Неофициальная). — С. 125—173.

² Малиновский И. Учение о преступлении по Литовскому Статуту. — Киев : Типография Императорского Университета св. Владимира. В. И. Завадского, 1894. — С. 1—171, I-L [Приложение. Параллельный и систематический указатели уголовных законов Литовского Статута по трем его редакциям].

³ Учение о преступлении по Литовскому Статуту ... И. Малиновского // Университетские известия. Год тридцать четвертый. — 1894. — № 8. — Август (Часть II — Неофициальная). — С. 6—7.

⁴ Там само. — С. 10—11.

⁵ Там само. — С. 18.

⁶ Там само. — С. 19—22.

⁷ Там само. — С. 33, 40—42.

тість і пособництво», підбурювання, необхідну співучасть, причетність¹.

В кінці розглядуваної роботи Малиновський торкнувся також кримінально-правової характеристики окремих різновидів злочинів, передбачених різними редакціями Литовського статуту, а саме: злочинів проти віри, моральності, сімейного права, політичних злочинів, військових злочинів, злочинів, пов'язаних з судовою службою, та проти судової влади, поліцейських правопорушень, злочинів проти честі, життя, здоров'я, свободи, а також посягань на особистість та майно, посягань лише на майно².

Завзята робота Оникія Олексійовича з переробки написаного ним «студентського твору» та підготовки його до друку забирала в нього впродовж першого року професорського стипендіатства багато безцінного часу. Цей час був вкрай потрібним для належних занять державним правом та підготовки до успішного складання магістерського іспиту. «Определением Совета Университета Св. Владимира на меня возложена была обязанность приготовить к напечатанию в Университетских известиях часть моего студенческого сочинения (на тему — «Уголовное право Литовского Статута в связи с развитием русского уголовного права вообще»), удостоенного юридическим факультетом награды золотой медалью. Эта моя работа начала появляться в Университетских Известиях за 1894 г. с августовской книжки <...> Приготовление для напечатания и самое печатание указанной работы совпали с моими заня-

тиями по государственному праву и отняли часть времени, предназначенного для этих занятий»³, — так описував Оникій Малиновський свою роботу по підготовці впродовж першого року професорського стипендіатства зазначеного дослідження до друку.

Незважаючи на описані обставини Оникій Олексійович не полишав надію ретельно підготуватися до складання магістерського іспиту. Для цього молодий дослідник вивчає потрібну літературу, а свої заняття державним правом він буде залежно від опрацювання джерел історії політичних вчень, теорії державного права та руського державного права. Стислий огляд прочитаної Оникієм Малиновським до 6 лютого 1895 р. літератури, що була рекомендована йому для вивчення, він включив у самостійно підготовлений «Отчет о занятиях оставленного при Университете для приготовления к профессорскому званию по кафедре государственного права Иоанникия Малиновского»⁴. «Мои занятия государственным правом заключались в чтении литературы предмета»⁵, — пише Оникій Малиновський у цьому звіті. Ще один звіт, який фактично підсумовує заняття державним правом впродовж 1895—1896 навчального року, був підготовлений та поданий керівництву юридичного факультету Київського університету професорським стипендіатом О. О. Малиновським 1 травня 1896 р.⁶

У 1897 р. Оникій Олексійович підготував ґрунтовну «Програму магістерського іспитання по государственному праву» у трьох частинах. Перша частина була присвячена історії політичних учень⁷, друга — загальній теорії державного права і державному праву найваж-

¹ Там само. — С. 42—51.

² Учение о преступлении по Литовскому Статуту ... И. Малиновского // Университетские известия. Год тридцать пятый. — 1895. — № 4. — Апрель (Часть II — Неофициальная). — С. 125—173.

³ Отчет о занятиях оставленного при Университете для приготовления к профессорскому званию по кафедре государственного права Иоанникия Малиновского // ДАК. — Ф. 16. — Оп. 465. — Спр. 1414. — Арк. 43—43 зв.

⁴ Там само. — Арк. 42—73.

⁵ Там само. — Арк. 43 зв.

⁶ Отчет о занятиях оставленного при Университете Св. Владимира стипендиатом для приготовления к профессорскому званию по кафедре государственного права Иоанникия Алексеевича Малиновского // ДАК. — Ф. 16. — Оп. 465. — Спр. 1414. — Арк. 1—41 зв.

⁷ Программа магистерского испитання по государственному праву. Профессорского стипендиата И. А. Малиновского [I. История политических учений] // ДАК. — Ф. 16. — Оп. 465. — Спр. 1618. — Арк. 1—9 зв.

лівіших іноземних держав¹, а третя — руському державному праву².

У тому ж році професорський стипендіат О. О. Малиновський успішно склав потрібний магістерський іспит з державного права й після читання двох спробних лекцій допускається радою Київського університету до викладання на кафедрі історії руського права як приват-доцент. З травня 1897 р. він подає до ради юридичного факультету підготовлену ним програму з міжнародного права, що була необхідна для складання з цієї дисципліни ще одного магістерського іспиту³. Незабаром Оникій Олексійович його також успішно складає.

Посаду приват-доцента по кафедрі історії руського права Оникій Олексійович обіймає впродовж року, після чого на початку 1898 р. обирається на посаду штатного доцента по тій самій кафедрі в Київському університеті. У той час він викладав на юридичному факультеті курс історії руського права. Разом з цим упродовж 1892—1898 років Малиновський читає курс лекцій з правознавства у Володимирському Київському кадетському корпусі. Крім цього, з окремими своїми учнями як приватний учитель він займається домашнім репетиторством.

У 1904 р. вже доволі досвідчений вчений і викладач О. О. Малиновський у раді юридичного факультету Київського університету успішно захищає магістерську дисертацію з державного права. Того ж року йому був присвоєний вчений ступінь магістра державного права.

Ще у 1876 р. в Державній раді Російської імперії розглядалося питання про заснування так званого Сибірського університету, і серед міст, які претендували на те, щоб стати його резиденцією, називався, окрім Барнаула, Красно-

ярська, Іркутська та інших сибірських міст, також Томськ. Зрештою резиденцією Сибірського університету був обраний Томськ. Днем заснування Імператорського Томського університету стає 16 травня 1878 р., а його урочисте відкриття відбувається 26 серпня 1880 р. З початку заснування у структурі Томського університету функціонував лише один факультет — медичний. У 1898 р. до нього додався юридичний факультет⁴.

Відкриття юридичного факультету було прискорено поширенням у 1897 р. чинності судових статутів 1864 р., що потребувало вдосконалення системи судочинства. Місцеві судові установи потребували професійних юристів⁵.

При підготовці відкриття в Томському університеті юридичного факультету перед його ректором та радою постало питання формування викладацького складу. Зокрема, запрошувались відомі на той час вчені. Так, посаду декана факультету посів ординарний професор по кафедрі римського права Іван Григорович Табашников (пізніше на цій посаді його змінив виправляючий посаду ординарного професора по кафедрі цивільного права та судочинства Іван Олександрович Базанов), кафедру політичної економії та статистики очолив Михайло Миколайович Соболев, кафедру кримінального права та судочинства — Микола Миколайович Розін (згодом цю кафедру обійняв ординарний професор Степан Петрович Мокринський), кафедру цивільного права — Іван Олександрович Базанов, кафедру енциклопедії права та філософії права — Сергій Іванович Живаго (після нього — магістр кримінального права Йосип Вікентійович Михайловський), кафедру державного права — Михайло Андрійович Рейснер,

¹ Програма магістерського іспитання по государственному праву. Профессорского стипендиата И. А. Малиновского [II. Общая теория государственного права и государственное право важнейших иностранных государств] // ДАК. — Ф. 16. — Оп. 465. — Спр. 1618. — Арк. 10—17 зв.

² Програма магістерського іспитання по государственному праву. Профессорского стипендиата И. А. Малиновского [III. Русское государственное право] // ДАК. — Ф. 16. — Оп. 465. — Спр. 1618. — Арк. 18—26 зв.

³ Програма по международному праву. Иоанникия Малиновского [3 мая 1897 года] // ДАК. — Ф. 16. — Оп. 465. — Спр. 1618. — Арк. 27—36 зв.

⁴ Томсинов В. А. Российские правоведы XVIII–XX веков: Очерки жизни и творчества. В 2-х томах. — Том 2. — С. 479; Хамянов Д. В. Историческое образование и наука в Томском университете в конце XIX — начале XXI в. — Томск: Изд-во Том. ун-та, 2011. — С. 11, 15.

⁵ Хамянов Д. В. Историческое образование и наука в Томском университете в конце XIX — начале XXI в. — С. 15—16.

кафедру церковного права — Павло Олександрович Прокошев, а кафедру поліцейського права — Олександр Андрійович Раєвський.

Серед запрошених був і спеціаліст у галузі історії руського права О. О. Малиновський. У вересні 1898 р. він охоче прийняв запрошення Томського університету обійняти кафедру історії руського права. На початку листопада Оникій Олексійович з родиною був вже у Томську і приступив до виконання викладацьких обов'язків як виконавач посади екстраординарного професора по названій кафедрі.

У виданому в 1901 р. в Санкт-Петербурзі «Загальному розписі» посадових осіб у всіх управліннях Російської імперії на 1901 р. зазначається, що О. О. Малиновський виконував посаду екстраординарного професора на кафедрі історії руського права Імператорського Томського університету: «ИМП. ТОМСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ: <...> Юридическ. Факул: <...> И.д. Экстраорд. Проф.: <...> Ист. Русск. Права, н. ч. Ионик. Ал-еев. МАЛИНОВСКИЙ»¹.

9 листопада 1898 р. Оникій Олексійович читає в Томському університеті вступну лекцію під назвою «Про значення сутності юридичної наукової освіти».

Обіймаючи кафедру історії руського права в цьому університеті, Малиновський мав цивільний чин статського радника і виправляв посаду ординарного професора².

Як ординарний професор на названій кафедрі, Оникій Олексійович упродовж весняного і осіннього півріччя (семестрів) читає на юридичному факультеті курс історії руського права (по 8 годин на тиждень, із яких 4 години відводились на лекційні, а ще 4 — на практичні заняття). Оскільки лекції з цього курсу були надруковані (літографічним способом), він вважав недоцільним викладати своїм слухачам повний систематизований курс, обмежуючись стислим огля-

дом усіх напрямів розробленого курсу лекцій. Після цього Малиновський докладно зупинявся на окремих питаннях курсу, а саме: протягом весняного півріччя ґрунтовно викладав історію кріпацького права, а восени зупинявся на історії смертної кари. Практичні ж заняття Оникія Олексійовича, як і в більшості його тогочасних колег, проводились у формі «читання та коментування пам'ятників руського права»³.

В опублікованому «Звіті про стан Імператорського томського університету за 1910 рік» зазначається, що у весняному семестрі на своїх лекціях О. О. Малиновський викладав історію кримінального права (за винятком вчення про покарання) та історію цивільного права. Предметом практичних занять ординарного професора Малиновського в тому самому семестрі була історія покарання (зокрема, «читались і коментувались кримінальні постанови пам'ятників руського права»). Упродовж осіннього семестра Оникій Олексійович у своїх лекціях читав вступ до курсу історії руського права (предмет, метод і літературу, в межах якої особливу увагу звернув на 50-річчя з часу селянської реформи та історію кріпацького права). Практичні заняття в осінньому семестрі Малиновський присвячував історії руського права так званого «допетровського періоду». Шляхом співбесіди зі своїми слухачами Оникій Олексійович з'ясував рівень їх знань про джерела руського права, а також про значення окремих джерел для цієї науки. Після цього він переходив до характеристики окремих «історико-юридичних пам'ятників в історичній послідовності» (причому читались і коментувались деякі фрагменти із цих пам'ятників). Крім того, студентам пропонувались теми для «домашніх творів». Особливий інтерес привертали до себе теми історії кріпацького права в Росії. Зрештою, О. О. Малиновським була запропонована тема для здобуття золотої

¹ Адрес-календарь. Общая роспись ... на 1901 год... Часть I. — Столб. 334—335.

² Отчет о состоянии Императорского Томского университета за 1910 год. — Томск : Типо-литография Сибирск. Т-ва Печатн. Дела, 1911. — С. 11.

³ Отчет о состоянии Императорского Томского университета за 1908 год. — Томск : Типо-литография Сибирского Т-ва Печатного Дела, 1909. — С. 63.

медалі університету — «Заслання в Росії у XIX ст.»¹.

В одному із своїх щоденників О. О. Малиновський так описував специфіку своєї викладацької роботи в Томському університеті: «Только в течении 3—4 лет в Томске я читал студентам полный курс истории русского права. И так как курс слишком обширен, то чтению его уделял много времени: из 8 часов, в течение 6 читал лекции. Но все-таки 2 часа тратил на практические занятия. <...> Затем, когда были отлитографированы мои «Лекции», я прямо заявил студентам, что полного курса им читать не буду, так как это и скучно и бесполезно, ведь пришлось бы повторять то, что изложено в «Лекциях». Я начал на лекциях подробно и обстоятельно излагать отдельные вопросы — те, которыми сам в данное время интересовался над которыми работал, уделяя этому 2 часа в неделю. А 6 час[ов] посвящал практическим занятиям. Практические занятия состояли в беседах по поводу тут же читаемых текстов памятных и по поводу написанных студентами и прочитанных в аудитории рефератов. Эта программа была составлена в Томске, и там строго проводилась: студенты не только слушали лекции и перед экзаменом зубрили учебник, они самостоятельно знакомились с памятниками, читали литературу, писали рефераты»².

Окрім основного «лекційного навантаження» на кафедрі Оникій Олексійович виконував обов'язки члена університетської комісії з присудження премії імені Л. П. Кузнецова за твори у галузі антропології й соціології Сибіру, а також члена комісії з «вироблення правил користування книгами і загальнолітературними журналами університетської бібліотеки»³.

У ті роки в складі юридичного факультету Томського університету функціонувала спеціальна навчально-допоміжна установа під назвою «Юридичний кабінет».

Його призначенням була науково-теоретична діяльність професорів і студентів, а також проведення практичних занять зі студентами під керівництвом окремих професорів факультету. З 1908 р. посаду завідуючого Юридичним кабінетом обіймав О. О. Малиновський. До його складу також входили: тогочасний декан юридичного факультету, виправляючий посаду ординарного професора по кафедрі цивільного права та судочинства, магістр цивільного права Іван Олександрович Базанов (1867 — ?) (керував заняттями з російського цивільного права); виправляючий посаду ординарного професора по кафедрі політичної економії та статистики, магістр політичної економії та статистики Михайло Миколайович Соболев (1869—1945) (проводив практичні заняття з політичної економії й статистики); виправляючий посаду екстраординарного професора на кафедрі поліцейського права, магістр поліцейського права Микола Якович Новомбергський (1871—1949) (проводив заняття з поліцейського права).

Для наукової роботи Юридичний кабінет був відкритий щодня, окрім неділі та святкових днів, і працював з 10.00 год. ранку й до 14.00 год. дня або з 18.00 год. до 21.00 год. вечора⁴.

На юридичному факультеті Томського університету О. О. Малиновський впровадив усіх тринадцять років своєї роботи (до 1911 р.) викладав студентам курс історії руського права. Його наукова діяльність у цей час є дуже різноманітною. Вченого цікавлять і глибинні проблеми історії російського права, і російська література, і публіцистика. Зокрема, серйозно зацікавившись літературною творчістю А. П. Чехова, О. О. Малиновський готує дві наукові доповіді, пов'язані з творами великого російського письменника. Першу із них він присвячує тематиці «Університет у творах А. П. Чехова», читаючи її 7 вересня 1904 р. студентам першого курсу

¹ Отчет о состоянии Императорского Томского университета за 1910 год. — С. 99.

² Малиновський І. О. Ростовський щоденник (липень — листопад 1920 р., м. Ростов) [Машинописна копія] // ІР НБУВ. — Ф. 356. — Од. зб. 7. — Арк. 171.

³ Отчет о состоянии Императорского Томского университета за 1908 год. — С. 24.

⁴ Там само. — С. 145.

юридичного факультету Томського університету¹, а другу — питанням права у творах цього письменника², яку читає впродовж 9 і 30 жовтня 1904 р. на засіданні Юридичного товариства при Томському університеті.

У Томську, окрім університету, Оникій Олексійович виступає з публічними лекціями на зібраннях працівників місцевого технологічного інституту, залізниці тощо. Одна із його доповідей на таких зібраннях у жовтні 1899 р. була присвячена проблемі заслання до Сибіру й була опублікована у 1900 р.³.

У 1903 р. в Томську виходять друком перші дві частини фундаментального історико-правового дослідження О. О. Малиновського під назвою «Рада Великого Князівства Литовського у зв'язку з Боярською Думою Давньої Росії»⁴. Ця праця вченого стала основою для його докторської дисертації.

У 1905 р. в Києві Оникій Олексійович за погодженням з редактором-видавцем газети «Киевские отклики» відомим вченим-істориком І. В. Лучицьким публікує науково-публіцистичну працю під назвою «Народ і влада в руській історії»⁵.

У березні 1906 р. Міністерство народної освіти надало дозвіл на «відкриття з початку 1907/08 академічного року в Томську приватних вищих історико-філософських курсів для осіб обох статей без надання курсам будь-яких прав»⁶. Ці курси відкрились у складі од-

ного факультету, на якому викладались такі предмети, як: загальна та руська історія, історія мистецтв, політична економія, основи фінансів, загальна теорія права, державне право, історія політичних вчень, історія літератури руської та загальної, логіка, психологія, історія філософії, енциклопедія природознавства. Одним із викладачів Томського університету, хто читав лекції на цих курсах, був О. О. Малиновський. Наявність же професорів у складі Історико-філософських курсів забезпечувала високий рівень викладання⁷.

У травні 1909 р. Історико-філософські курси в Томську були ліквідовані, після чого група громадських діячів, викладачів місцевого університету і технологічного інституту, серед яких називається ім'я О. О. Малиновського, ініціювала відкриття на базі Томського університету Сибірських вищих жіночих курсів. Їх урочисте відкриття відбулося у річницю приєднання Сибіру — 26 жовтня 1910 р.⁸. Працював на цих курсах Оникій Олексійович до 1911 р.

На початку ХХ століття в Томську починається політична діяльність професора Малиновського. Оникій Олексійович примикає до тодішньої кадетської партії (партії конституційних демократів), входить до складу томського губернського комітету кадетської партії⁹. 31 жовтня 1905 р. Малиновський призначається редактором томської газети «Сибирская

¹ Малиновский И. Университет в сочинениях А. П. Чехова. (Лекция, читанная студентам I курса юридического факультета Томского университета 7 сентября 1904 г.). — Томск : Товарищество Скопечатни А. А. Левенсон, 1904. — 25 с.

² Малиновский И. Вопросы права в сочинениях А. П. Чехова. Доклад, читанный в заседаниях Томского юридического общества 9 и 30 октября 1904 года. — Томск : Паровая типо-литография П. И. Макушина, 1905. — 93 с.

³ Проф. Малиновский И. А. Ссылка в Сибирь. Публичные лекции, читанные в Томске в ноябре 1899 года. — Томск : Паровая типо-литография П. И. Макушина, 1900. — 90 с.

⁴ Див.: Малиновский И. Рада Великого Княжества Литовского в связи с Боярской Думой Древней России. Часть I. Боярская Дума Древней России. — Томск : Паровая типо-литография П. И. Макушина, 1903. — С. I—IV, 1—202; Малиновский И. Рада Великого Княжества Литовского в связи с Боярской Думой Древней России. Часть II. Рада Великого Княжества Литовского. Выпуск I. — Томск : Паровая типо-литография П. И. Макушина, 1903. — 133 с.

⁵ Проф. Малиновский И. А. Народ и власть в русской истории / Издание газеты «Киевские отклики». — Киев : Первая Киевская Артель Печатного Дела, 1905. — 70 с.

⁶ Кузьминова Е. Ф., Крилов С. А. Высшее женское образование в Сибири в начале XX века // Вопросы образования : науч.-образоват. журнал. — 2006. — № 3. — С. 129.

⁷ Там само. — С. 130.

⁸ Там само. — С. 131.

⁹ Харусь О. А. Конституционалисты-демократы (кадеты) // Томск от А до Я: Краткая энциклопедия города / Под ред. д-ра ист. наук Н. М. Дмитриенко. — Томск : Изд-во НТЛ, 2004. — С. 159.

жизнь»¹, яка була друкованим органом місцевих представників кадетської партії. Разом з професором політичної економії Томського університету М. М. Соболевим, Оникій Олексійович починає редагувати цю газету (офіційною датою редагування О. О. Малиновським і М. М. Соболевим газети «Сибирская жизнь» називається також 9 листопада 1905 р.)². Крім цього, впродовж 1905—1906 років професор Малиновський редагував у Томську місцеву газету «Народные нужды»³.

Окрім професійної діяльності на публіцистичній ниві, Малиновський бере активну участь у виборчому процесі міста. Він, зокрема, обирається виборщиком на виборах виборщиків з другого з'їзду міських виборців Томська та безповітових міст до складу III Державної Думи, що відбулися 1 жовтня 1907 р.,⁴ (за тогочасною виборчою системою вибори членів III Державної Думи в Томську здійснювались Томським губернським виборчим зібранням; усього виборщиків було 45, два із яких з'явилися на зібрання).

Працював на посаді редактора газети «Сибирская жизнь» Малиновський до вересня 1910 р. — часу, коли він змушений був залишити професуру в університеті та зазнати переслідування з боку влади. Причина цих подій полягає у здійсненій Оникієм Олексійовичем наукової та політичної діяльності.

Очевидно, на початку 1900-х років через принциповий характер Оникія Олексійовича та здійснювану ним політичну діяльність псуються його стосунки з по-

печителем Західно-Сибірського уряду Леонідом Івановичем Лаврент'євим (1835—1914). Зокрема, ще на початку своєї діяльності на посаді попечителя учбового округу Л. І. Лаврент'єв не приховував свого неприязного ставлення до університетського професора О. О. Малиновського. В одному із своїх листів (зокрема, від 19 січня 1905 р.) до члена Державної ради, керуючого справами Комітету Сибірської залізниці Анатолія Миколайовича Куломзина (1838—1923) Л. І. Лаврент'єв у зв'язку з січневими подіями 1905-го року відгукувався про Оникія Олексійовича таким чином: «Вчера у нас была громадная (тысяч до пяти народу) уличная демонстрация с главнейшим участием, конечно, студентов двух высших учебных заведений, особенно технологов. <...> Вот и Татьяна день, устроенный нашими либеральными заправилами, представителями трех ведомств: учебного (проф. Малиновский), судебного (адвокат Вологодский) и городского (господин Потанин). Местная пресса и томское общественное мнение в их руках. Они дают также и направление всей местной жизни, большие связи и знакомства в городе, а у Потанина громадная популярность во всей Сибири, как у борца за отложение этой области от России и ее полную независимость»⁵. В подальшому Л. І. Лаврент'єв не змінив свого ставлення до О. О. Малиновського. Саме попечителю місцевого округу довелося зіграти в житті Оникія Олексійовича неблаговидну роль. Нагода позбутися опального університетського професора з'явилась у

¹ ІР НБУВ. — Ф. 356. — Од. зб. 14. — Арк. 1—4.

² Сибирские письма. Томск (Избрание членов Госуд. Думы) // Сибирские вопросы. — 1908 (12 января). — Год IV. — № 1. — С. 36.

³ Малиновський І. О. Ростовський щоденник (липень — листопад 1920 р., м. Ростов) [Машинописна копія] // ІР НБУВ. — Ф. 356. — Од. зб. 7. — Арк. 34.

⁴ Там само. — С. 35—36; Сибирская жизнь. — 1907 (4 октября). — С. 3.

⁵ Российский государственный исторический архив. — Ф. 1642. — Оп. 1. — Д. 364. — Л. 38—41 об.; Черказянова И. В. Попечитель учебного округа Л.И. Лаврентьев и Томский университет: сотрудничество и конфликты // Вестник Томского государственного университета. Серия «История. Краеведение. Этнология. Археология». — 2005. — Вып. 289 (декабрь). — С. 181—182. Петро Васильович Вологодський (1863-1928), про якого згадує Л. І. Лаврент'єв у наведеному фрагменті свого листа, був присяжним повіреним, мешкав у Іркутську і Томську. В майбутньому очолив Раду міністрів Тимчасового Сибірського, Тимчасового Всеросійського і Російського урядів. Емігрував до Китаю, помер у Шанхаї. Інший «фігурант» у листі Л. І. Лаврент'єва — Григорій Миколайович Потанин (1835—1920) — був мандрівником, етнографом, громадським діячем та ідеологом сибірського обласництва (див.: Черказянова И. В. Попечитель учебного округа Л. И. Лаврентьев и Томский университет: сотрудничество и конфликты. — С. 186).

керівництва учбового округу лише через кілька років і пов'язувалась безпосередньо з опублікуванням О. О. Малиновським його наукових доробків, над якими він працював кілька років.

Упродовж 1906—1908 років О. О. Малиновський ґрунтовно займається питаннями смертної кари. У 1908 р. в Томську Оникій Олексійович публікує перший випуск своєї ґрунтовної наукової розвідки «Кровава помста і смертні кари»¹. Наступного року побачив світ другий випуск².

Основні положення цієї праці Малиновський доповідає 27 грудня 1908 р. на черговому засіданні кримінального відділення³ Юридичного товариства при Імператорському Санкт-Петербурзькому університеті. Через два роки ця доповідь під назвою «Кровна помста та смертна кара» була опублікована у збірнику праць вказаного Юридичного товариства, що видавався під редакцією голови його цивільного відділення М. М. Вінавера⁴.

Основна ідея проведеного О. О. Малиновським історичного дослідження полягала в обґрунтуванні висновку про те, що в давнину смертної кари як покарання, що застосовувалось за волею держави, не існувало. Була звичайна помста з боку потерпілого. Таку помсту він розглядав як право, санкціоноване юридичними нормами, а однієї із її форм вчений вважав позбавлення «образника» життя⁵.

У своєму дослідженні О. О. Малиновський після обґрунтування змісту вказа-

ного права (помсти) звервався до визначення кола осіб, щодо яких можлива була помста, а також до описання строків, протягом яких діяло таке право потерпілого. Відповідні висновки вчений вдало ілюстрував прикладами із практики кровної помсти часів литовсько-руської держави, козацьких повстань на Україні XVI—XVII століть, селянських повстань в Російській імперії XVIII століття тощо. Торкався Оникій Олексійович й питань невиконання смертної кари, що пояснювалось, на його думку, минливим почуттям помсти. «Воно то спалахує, то заспокоюється»⁶, — писав томський професор.

Виступаючи проти смертної кари як покарання, О. О. Малиновський закликає до радикальних реформ у державі. Однією із них він вважав скасування смертної кари, що ґрунтувалось би на засадах права, свободи і соціальної справедливості⁷.

Думки, пов'язані з гострим засудженням застосування смертної кари та її нецивілізованістю як виду покарання, знайшли розвиток у ще одній праці О. О. Малиновського під назвою «Руські письменники-художники про смертну кару», яка була видана в Томську у 1910 р.

В умовах реакції, що настала після придушення революції 1905—1907 років, вказані вище наукові праці О. О. Малиновського мали значний суспільний резонанс і були своєрідним протестом проти каральної політики царського уряду⁸.

¹ Малиновский И. Кровная месть и смертные казни. Выпуск I. — Томск : Типо-литография Сибирского Т-ва Печатн. Дела, 1908. — С. 1—204 [Часть I. Эпоха господства кровавой мести; Часть II. Вымирание кровавой мести; Часть III. Возрождение кровавой мести], I—V [Источники и литературные пособия].

² Малиновский И. Кровная месть и смертные казни. Выпуск II. — Томск : Типо-литография Сибирского Т-ва Печат. Дела, 1909. — С. I—III [Оглавление], 1—145 [Часть III. Возрождение кровавой мести (окончание)], 1—159 [Приложения].

³ Згідно із Статутом Юридичного товариства при Імператорському Санкт-Петербурзькому університеті у його складі функціонували два відділення: 1) відділення цивільного права та 2) відділення кримінального права (див.: Устав Юридического общества при Императорском С. Петербургском университете. — С.-Петербург : Типография Путей сообщения (А. Бенке), 1877. — С. 2).

⁴ Див.: Доклад И. А. Малиновского «Кровная месть и смертная казнь» [ця назва подається згідно із змістом, наведеним на с. III збірника] (Протокол заседания уголовного отделения. 27-го декабря 1908 г.) // Труды юридического общества при Императорском С.-Петербургском университете. Издаваемые под редакцией Председателя Гражданского Отделения Общества М. М. Винавера при ближайшем участии Предс. Админ. Отд. В. Д. Кузьмина-Караваева и Предс. Угол. Отд. В. Д. Набокова. — Том I (1908-1909 г.). — С.-Петербург : Типография М. М. Стасюлевича, 1910. — С. 52—71.

⁵ Там само. — С. 52.

⁶ Там само. — С. 67.

⁷ Там само. — С. 71, 83.

⁸ Стрельский Г. Малиновский Оникій (Йоаникій) Олексійович. — С. 242—243.

Про опубліковану Малиновським двутомну працю, присвячену питанням смертної кари, позитивно відгукувався Л. М. Толстой, з яким Оникій Олексійович листувався. За згадкою сучасних дослідників, з боку Л. М. Толстого критика Малиновським смертної кари і каральної політики самодержавства викликала ширі слова подяки. Відомий російський літератор зазначав, що ця праця зробила неможливе — примирила його з «офіційною наукою»¹.

Проте реакція Західно-Сибірського університету на зазначену працю томського професора була кардинально іншою. За ініціативою попечителя округу Л. І. Лаврент'єва О. О. Малиновського було звільнено з університету.

Окрім роботи в Томському університеті, втратив Оникій Олексійович також свою редакторську посаду в газеті «Сибирская жизнь». Але на цьому негаразди колишнього університетського професора в Томську не закінчились. Опоненти по політичній боротьбі організували підпал будинку, в якому мешкала родина Малиновських. Оникію Олексійовичу та його рідним лише дивом вдалося врятуватись.

Офіційна ж влада на викладені Малиновським у його книзі «Кровава помста і смертні кари» відреагувала по-своєму, з властивою тогочасному режиму поглядами на політичну діяльність інтелегенції. У 1911 р. його звинуватили у злочинній пропаганді, що здійснювалась публічно у вигляді поширення вказаного твору (ст. 129 Кримінального уложення). Проте окружний суд не сприйняв аргументів обвинувачення, оскільки за тогочасним російським законодавством звичайне читання шкідливого твору і лише звичайне висловлювання незадоволення існуючим державним і громадським ладом без мети «возбуждения массы или отдельных лиц» не утворювали кримінально-кара-

ної пропаганди². Натомість тогочасна вищестояща судова інстанція — Касаційний департамент Урядуючого Сенату, — переглянувши за протестом прокурора справу професора О. О. Малиновського, дійшла протилежного висновку, ніж окружний суд, і визнала його винним у вчиненні вказаного злочину, засудивши до одного місяця тюремного ув'язнення. Позиція ж Касаційного департаменту з питання застосування ст. 129 Кримінального уложення полягала в наступному. Для наявності складу цього злочину слід було встановлювати свідомість й волю особи вчинити названі вище дії безвідносно до мети діяльності. Тому навіть опублікування винним разом зі шкідливим твором критичної статті, спрямованої проти цього твору, не усувало підстав для застосування ст. 129 Кримінального уложення, оскільки усунення шкоди в таких випадках вважалось обставиною, що перебувала за межами складу зазначеного злочину³.

У одній із своїх автобіографій Оникій Олексійович так описує викладені вище події: «В 1911 г. министром Кассо уволен от должности профессора за неблагонадежность. В том же году по распоряжению другого царского министра Щегловитова отдан под суд по обвинению в «возбуждении к ниспровержению существующего строя» за книгу «Кровавая месть и смертные казни», приговорен к тюремному заключению, книгу суд постановил сжечь»⁴.

Утім, відбути призначеного покарання Оникій Олексійович не встиг. У 1913 р. з нагоди 300-річчя дому Романових в Російській імперії була оголошена амністія, яка поширювалась в тому числі на окремі категорії політичних засуджених. Ця амністія фактично врятувала О. О. Малиновського від ув'язнення⁵. Адаже «через Маніфест з приводу

¹ Усенко І. Б. Історіографія життя і діяльності О. О. Малиновського // Наукова спадщина академіка О. О. Малиновського ... С. 6; Бондарук Т. І. До концепції видання вибраних творів академіка О. О. Малиновського // Там само. — С. 24.

² Романовская В. Б., Рогов С. Л. Политические преступления по Уголовному уложению 1903 года // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия «Право». — 2007. — № 3. — С. 187.

³ Там само. — С. 187.

⁴ ІР НБУВ. — Ф. 356. — Од. 36. — 1. — Арк. 1.

⁵ Стрельський Г. Малиновський Оникій (Йоаникій) Олексійович. — С. 242—243.

300-річчя дому Романових судові справи літературно-політичного характеру були ліквідовані»¹.

Після оголошення амністії Оникій Олексійович не полишив викладацької діяльності. Маючи вчений ступінь доктора державного права за захищену в 1912 р. у Харківському університеті дисертацію, він міг претендувати на обрання ординарним або екстраординарним професором в будь-якому імператорському російському університеті. У 1912 р. вийшов друком останній том його дослідження «Рада Великого Князівства Литовського у зв'язку з Боярською Думою Давньої Росії» і того ж року в раді юридичного факультету Харківського університету Оникій Олексійович успішно захистив це дослідження як докторську дисертацію.

Тому не дивно, що запрошення обійняти кафедру регулярно надходили Оникію Олексійовичу від керівництва провідних навчальних закладів того часу. В результаті у 1913 р. він був обраний ординарним професором кафедри історії руського права Демидівського юридичного ліцею. Про це 10 травня 1913 р. спеціальною телеграмою повідомив Малиновському директор Демидівського юридичного ліцею Щеглов (ця телеграма була надіслана до Томська, де в той час мешкала родина Малиновських)².

Окрім Демидівського ліцею своїм ординарним професором Малиновського обрав такою юридичний факультет Казанського університету. «В 1913 р. Единогласно был избран на кафедру истории рус[ского] пр[ава] в Ярославский Юридический Лицей и Казанский университет»³, — згадує Оникій Олексійович.

Проте й тут його спіткала невдача.

Міністр народної освіти Лев Аристидович Кассо (1865—1914) у жовтні 1913 р. призначив О. О. Малиновського виправляючим посаду екстраординарного професора по кафедрі історії руського права в Імператорський Варшавський університет. «В самый благонадежный — Варшавский — У[ниверсите]т»⁴, — пише про це призначення Малиновський.

Грошове утримання професора Малиновського у Варшавському університеті складалося із таких сум коштів: «жалованья 3000 р., квартирных 750 р., столовых 750 р. и за службу в отдал[енных] мест[ах] 960 р. итого 5460 р. в год»⁵.

Події Першої світової війни Малиновський зустрів у Варшаві. Однак після того, як військові дії почали наближуватися до цього міста вчений прийняв рішення перебратися разом з евакуйованим Варшавським університетом до Ростова-на-Дону. Там Варшавський університет перейменовується на «Донський університет», а Оникій Олексійович у 1916 р.⁶ обирається в ньому на посаду ординарного професора.

Під час жовтневих подій 1917 р. Малиновський залишався у Ростові. З початком Громадянської війни він не полишав викладацької роботи на юридичному факультеті Донського університету, а також політичної та громадської діяльності.

Свою роботу в Ростові-на-Дону Оникій Олексійович описує таким чином: «Еще на школьной скамье принимал нелегальное участие в деятельности просветительских организаций. По окончании У[ниверсите]та был рядовым членом, членом президиума и председателем многих культурно-просветительных организаций преимущественно для взрос-

¹ Сохань С. В. Історико-біографічна довідка про фондоутворювача [Малиновський Іоанікій (Оникій) Олексійович] // ІР НБУВ. — Ф. 356. — Оп. — С. 3. В зазначеній історико-біографічній довідці про О. О. Малиновського, що зберігається в Інституті рукопису, підстава звільнення Оникія Олексійовича з професорської посади в Томському університеті визначається таким чином: «За громадську діяльність, яка була спрямована проти царського уряду, у 1911 р. І. О. Малиновський був звільнений з посади професора за неблагонадійність» (Там само. — Ф. 356. — Оп. — С. 3).

² ІР НБУВ. — Ф. 356. — Од. зб. 90. — Арк. 1.

³ Там само. — Ф. 356. — Од. зб. 1. — Арк. 1.

⁴ Там само. — Арк. 1.

⁵ Там само. — Ф. 356. — Од. зб. 11. — Арк. 1.

⁶ Див.: Журнал засідань Особого совещання при Главнокомандующем Вооруженными силами на Юге России А. И. Деникине: сент. 1918-го — дек. 1919 г. / Федер. арх. агентство, Гос. арх. РФ; отв. ред. Б. Ф. Додонов. — М. : РОСПЭН, 2008. — С. 968.

лых. Во время революции был в Ростове н/Д председателем культурно-просветительской Комиссии при Городском Управлении, одним из учредителей и директором Народного Университета, одним из учредителей и председателем правления книгоиздательского кооператива. Еще студентом стал сотрудничать в газетах. Впоследствии писал в провинциальных и в столичных периодических изданиях прогрессивного направления. В Томске после октября 1905 г. стал редактором самой распространенной в Зап. Сибири газеты «Сибирская Жизнь» и оставался редактором до отъезда из Томска в 1913 г. В Ростове был ближайшим сотрудником большой краевой газеты «Приазовский Край». В газетах помещал главным образом статьи научно-популярного характера. От политической деятельности уклонялся, т.к. не обладал <...> талантом политического борца. Единственное исключение: после февральского переворота 1917 г., подчиняясь избранию «общественного долга» согласился быть председателем городского комиссариата <...> управлял г. Ростовом в течение 6 мес.»¹.

У ці часи побачили світ лекції О. О. Малиновського з історії руського права². Доречно згадати кілька слів з передмови до цього видання: «... друк цих «Лекцій» відбувався за мов вельми несприятливих, в момент загальної розрухи, в тому числі й розрухи друкарської і книговидавничої. Це невігідно відобразилось на зовнішній стороні видання: змушений був задовольнитися поганим папером, дрібним збитим шрифтом, змушений терпляче ставитись до відбитків, адже за більш суворих вимогах змушений би цілком відмовитись від видання «Лекцій» ...»³. Вони цікаві передусім тим, що вчений здійснив спробу поєднати в межах однієї праці опис джерел історії руського права з викладенням історії державного, кримінального, цивільного

та судового права. Що стосується дослідження історії кримінального права, то в межах відповідного розділу (у книзі автором не подано порядкових номерів структурних розділів) здійснюється аналіз поняття злочину, суб'єкта та об'єкта злочину, злочинного діяння та злочинної дії, поняття злочину, а також аналізуються окремі види злочинів (на кшталт злочинів проти життя, здоров'я, честі та свободи, злочинів проти майнових прав, проти моралі та сім'ї, релігійних злочинів, державних злочинів та так званих «злочинів по службі», злочинів проти порядку управління та політичних злочинів). Крім цього, автором розглядається поняття покарання, його підстави і цілі, поняття кровавої (або, іншими словами, кровної) помсти, майнових покарань, конфіскації майна, заміни грошових викупів особовими карами, позбавлення честі й прав, смертної кари, позбавлення волі, заслання, тюремного ув'язнення, запобігання злочинам⁴. Як своєрідний додаток до цих лекцій у книгу включено бібліографію праць О. О. Малиновського (згідно з цим переліком його робіт в Києві у дореволюційний період ним було опубліковано дві роботи: 1) зазначене вище «Вчення про злочин за Литовським Статутом» та 2) «Про те, як воювали в давнину і як тепер воюють. Читання для народу», видана 1897 р. в Київському комітеті народних читань (мовою оригіналу: «О том, как воевали в старину и как теперь воюют. Чтение для народа. Изд. Киев. Ком. Нар. Чтений. Киев, 1897»)»⁵.

Не полишаючи викладацької діяльності, Оникій Олексійович обіймає посади голови Ростовського міського комісаріату, гласного Думи, голови культурно-просвітньої комісії міської управи і члена ради при начальнику управління народної освіти Особливої наради при головнокомандувачі Збройних Сил Півдня Росії А. І. Денікіні.

¹ ІР НБУВ. — Ф. 356. — Од. зб. 1. — Арк. 1.

² Малиновский И. Лекции по истории русского права. — Ростов-на-Дону : Издательство кооперативного т-ва «Единение» в Ростове-на-Дону, 1918. — С. I—VIII, 1—490.

³ Там само. — С. III.

⁴ Там само. — С. 270—402.

⁵ Там само. — С. 489—490.

Восени 1918 р. в Києві зусиллями В. І. Вернадського і М. П. Василенка була утворена Українська академія наук. З цього приводу гетьман П. П. Скоропадський підписав спеціальний універсал. При цьому в сучасних джерелах зазначається, що кандидатура О. О. Малиновського також розглядалась у той час як одного із членів академії¹. За словами І. Б. Усенка, в осінні дні 1918 р. Оникій Олексійович, як авторитетний історик права, професор Донського університету, відвідав Київ і після переговорів з М. П. Василенком та В. І. Вернадським із вдячністю прийняв пропозицію увійти до складу академії наук. Паралельно він домовився про зайняття кафедри історії права у новоствореному Українському державному університеті в Києві².

Однак, підтвердження того, що у 1918 р. Оникія Олексійовича було обрано академіком у складі Української академії наук в архівних джерелах мені знайти не вдалося. Навпаки, у своїх рукописних щоденниках О. О. Малиновський згадує, що при заснуванні наукової академії в Києві його кандидатура була лише висунута в академіки. «Моя кандидатура в академіки була выдвинута еще в 1918 г., когда до учреждения Ак[адемии] решался вопрос о первом составе академиком»³.

Ще один раз кандидатуру О. О. Малиновського висувують в академіки (по кафедрі історії західноруського та українського права) на початку 1919 р. Рекомендував Оникія Олексійовича у кандидати в академіки Ф. В. Тарановський. Однак, у часи Директорії його обрання академіком навряд чи було можливим, оскільки вченому ставився за провинку один із його виступів на кадетському з'їзді у Ростові, який можна

було трактувати як спрямований проти самостійності України. Саме з цієї причини, як вважав сам О. О. Малиновський, він свого часу не потрапив до складу перших дванадцяти академіків-фундаторів Української академії наук. Правда, Спільне зібрання 22 лютого 1919 р. у зв'язку з відсутністю письмової згоди О. О. Малиновського на обрання і його зобов'язання негайно приїхати до Києва вирішило його кандидатуру тимчасово не ставити на вибори⁴.

Про своє обрання до складу Української академії наук Оникій Олексійович пише у щоденнику: «Вторично в начале 1919 г., когда я был избран III отделением. Но по независимым обстоятельствам, только в 1925 стало возможным мне сделаться академиком и теперь приступит к работе для Академии»⁵. Таким чином, академіком ВУАН О. О. Малиновський був обраний лише у 1925 р.

«Независимыми обстоятельствами», про які згадує Малиновський і які завадили йому стати академіком в Києві, була відсутність взаєморозуміння між керівництвом Української академії та начальницького складу Збройних Сил Півдня Росії. Оцінюючи ці події Малиновський записує у щоденнику: «Ввиду учреждения ВУАН в 1918 г. меня приглашали как специалиста по истории зап[адно]-рус[ского] права на кафедру зап[адно]-рус[ского] и украинского права. На ту же кафедру меня избрали в начале 1919 г. Но впоследствии не получили от меня согласия, т. к. отношения Киева с Ростовом были прерваны, и вследствие моего ареста, кафедра оставалась вакантной, а летом 1920 г. ее занял Н. П. Василенко»⁶.

Коли в серпні 1919 р. Київ зайняли «білі» генерала Денікіна, новоутвореній академії загрожувала ліквідація. Про це доволі детально описується майже у всіх опублікованих спогадах її першого пре-

¹ Академічна юридична думка / Укладачі: І. Б. Усенко, Т. І. Бондарук; за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. — С. 5.

² Там само. — С. 8.

³ Малиновский И. А. Дневники 1925–1926 гг. // ІР НБУВ. — Ф. 356. — Од. зб. 8. — Арк. 140.

⁴ Академічна юридична думка / Укладачі: І. Б. Усенко, Т. І. Бондарук; за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. — С. 15.

⁵ Малиновский И. А. Дневники 1925–1926 гг. // ІР НБУВ. — Ф. 356. — Од. зб. 8. — Арк. 140.

⁶ Там само. — Арк. 152.

зидента — В. І. Вернадського. Причина полягала в тому, що «білі» генерали нічого не хотіли знати про якусь академію наук в Києві. Та й що там академія? Вони нічого не хотіли й чути про Україну, нехай вона була б і самостійною державою або федеративною республікою. На їхню думку, мала бути лише Київська та інші губернії в складі єдиної і неподільної Росії¹.

Порадившись з колегами по академії, В. І. Вернадський вирішує спочатку відвідати до Ростова свого колегу академіка Б. О. Кістяківського. У цьому місті був розташований штаб Збройних Сил Півдня Росії, при якому функціонує денікінський цивільний уряд або, іншими словами (офіційною мовою), «Особлива нарада при Головнокомандувачі Збройними Силами Півдня Росії» (далі — Особлива нарада).

В системі добровольчицьких установ часів Громадянської війни Особлива нарада займала важливе місце. Її статус визначався як дорадчий і виконавчий орган влади на територіях, підконтрольних Збройним Силам Півдня Росії. В процесі її роботи вироблялись як загальні напрямки внутрішньої і зовнішньої політики, так і конкретні рішення. Функції й задачі Особливої наради багато в чому копіювали діяльність Тимчасового уряду 1917 р., але їхня головна відмінність полягала в тому, що особливій нараді не належала вся повнота влади — остаточні рішення затверджувались Головнокомандувачем — А. І. Денікіним².

2 лютого 1919 р. Денікін затвердив Положення «Про Особливу нараду при Головнокомандувачі Збройними Силами на Півдні Росії», згідно з яким у складі Особливої наради функціонували: 1) Військове управління; 2) Морське управління; 3) Управління внутрішніх справ; 4) Управління землеробства; 5) Управління закордонних справ; 6) Управління

сповідуваль; 7) Управління просвіти; 8) Управління пошти і телеграфу; 9) Управління продовольства; 10) Управління шляхів сполучення; 11) Управління торгівлі і промисловості; 12) Управління фінансів; 13) Управління юстиції; 14) Управління державного контролю. У складі Особливої наради були також: Відділ законів, Відділ пропаганди та канцелярія³.

До серпня 1919 р. особлива нарада перебувала в Катеринодарі, а згодом була переведена до Ростова-на-Дону, куди й переїхали її центральні управління. З жовтня 1918 р. головою Особливої наради був генерал А. М. Драгомиров, а з вересня 1919 р. — генерал А. С. Лукомський. У роботі Особливої наради брав участь П. І. Новгородцев, який з власних причин не схотів бути офіційно включеним до її складу. Начальником Управління народної просвіти був Іван Михайлович Малінін (1883 — не пізніше 1945) — член «Національного центру» і майбутній міністр просвіти в уряді П. М. Врангеля. У період еміграції Малінін працював директором Руської чоловічої гімназії в Белграді⁴. В одному із своїх щоденників О. О. Малиновський писав: «Во второй половине 1919 г. денкинское правительство переселилось из Екатеринодара в Ростов. Ростов сделался политическим центром. В Ростов съехались некоторые члены Центрального комитета партии Народной свободы — П. Д. Долгоруков, П. И. Новгородцев, графиня С. В. Панина, Н. И. Астров, Степанов-Юренин, А. А. Мануилов, А. В. Тыркова, Н. В. Тесленко, Мандельштам, Овчинников и др.»⁵.

16 грудня 1919 р. Денікіну була подана записка групи членів Особливої наради (так би мовити «без портфелів») на чолі з М. І. Астровим і М. М. Федоровим про «наполегливу необхідність реорганізації уряду», і 17 грудня Денікін підписав наказ № 176 про утворення Уряду

¹ Аксенов Г. П. Вернадский. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : Молодая гвардия, 2010. — С. 254.

² Додонов Б. Ф. Введение // Журнал заседаний Особого совещания при Главнокомандующем Вооруженными силами на Юге России А. И. Деникине: сент. 1918-го — дек. 1919 г. — С. 4.

³ Там само. — С. 10—12.

⁴ Там само. — С. 13—14, 968.

⁵ Малиновський І. О. Ростовський щоденник (липень — листопад 1920 р., м. Ростов) [Машинописна копія] // ІР НБУВ. — Ф. 356. — Од. зб. 7. — Арк. 346.

при Головнокомандувачі, а 20 лютого видав наказ № 177, що врегулював деякі деталі переходу до нового порядку. Головою Уряду був призначений генерал Лукоський. Згідно з наказом № 176 Особлива нарада припиняла своє існування. Замість нього і був створений зазначений Уряд. Начальник управління народної освіти до його складу не увійшов¹.

У Ростові-на-Дону членом Управління народної освіти цього уряду працює колишній київський правник О. О. Малиновський (це призначення Онікій Олексійович отримав улітку 1919 р., тобто, очевидно, ще в той час, коли Особлива нарада перебувала в Катеринодарі²). «Самое главное мое дело, как члена Совета, это выработка проекта новых штатов университетов и высших технических учебных заведений»³, — писав О. О. Малиновський про свою роботу в складі названого управління (при цьому незрозуміло з яких причин він називає це управління «Советом»).

В кінці серпня у справах Академії наук Богдан Олександрович Кістяківський вирушив із Києва на південь і на початку вересня 1919 р. дістався Ростова-на-Дону. 5 вересня він, зустрівшись з О. О. Малиновським, телеграфує В. І. Вернадському (нижче подається повний текст телеграфного повідомлення Б. О. Кістяківського із Ростова): «Тут ми дізнались, що «Укр[аїнської] Акад[емії] Наук не існує». Виникло це тому, що Головнокомандувачем була видана постанова про анулювання законів, виданих українськими та кримськими урядами, відповідно, всі установи, утворені цими законами, перестали існувати. Спочатку вам вказували, як на єдиний засіб врятування Укр[аїнської] Ак[адемії] Наук, той шлях, яким йшов Таврійс[ький] Універ-

ситет, тобто порушення клопотання про нове заснування. Поступово, однак, погодились не руйнувати вже зробленого. Тепер багато членів Особливої наради погоджуються установити тимчасовий перехідний стан до перегляду статуту Укр[аїнської] Ак[адемії] Наук і нового заснування Академії та підтримувати існування існуючої організації, хоча б під юридичним титулом субсидій «приватному товариству» «Київська Акад[емія] Наук». Погоджуються також тимчасово зберегти за нами наше майно, інакше його могла б забрати військова влада. Звідси і пояснюються дві телеграми Й. О. Малиновського — одна до Спекторського, інша до Вас. Для увінчання успіхом нашого клопотання цілком необхідний Ваш приїзд сюди якомога швидше. Й. О. Малиновський викликає Вас телеграмою по цій справі. Сподіваюсь, Ви отримали телеграму. Я розраховую виїхати звідси післязавтра (у суботу). Степан Прокопович по своїх справах, вірогідно, залишиться ще тут і, дочекавшись Вас, проінформує Вас більш детально. Отже, негайно виїжджайте сюди»⁴.

Отримавши від Б. О. Кістяківського повідомлення, В. І. Вернадський 23 вересня самотужки вирушив до Ростова. Приїхавши у місто, він зупинився у будинку керівника тютюновими фабриками Асмолова С. Л. Мінца. Декілька днів триває його нарада з «урядовцями» з питання про подальшу долю української академії. Більшість членів денікінського уряду схилились до двох варіантів. Академія має стати філією Російської академії наук з одночасним утворенням такої ж в Москві або просто академією в Києві. Проте все має вирішувати головнокомандувач.

Денікін прийняв у себе Вернадського

¹ Додонов Б. Ф. Введение // Журнал заседаний Особого совещания при Главкомандующем Вооруженными силами на Юге России А. И. Деникине: сент. 1918-го — дек. 1919 г. — С. 14.

² Сам О. О. Малиновський у своєму ростовському щоденнику так описує публікацію в тогочасній газеті «Приазовський край» відомостей про свою роботу в Управлінні народної освіти: «... в «Приазовском крае» появилась заметка о том, что я назначен и.о. начальника управления народного просвещения» (Малиновський І. О. Ростовський щоденник (липень — листопад 1920 р., м. Ростов) [Машинописна копія] // ІР НБУВ. — Ф. 356. — Од. зб. 7. — Арк. 376).

³ Малиновський І. О. Ростовський щоденник (липень — листопад 1920 р., м. Ростов) [Машинописна копія] // ІР НБУВ. — Ф. 356. — Од. зб. 7. — Арк. 375.

⁴ Письмо Б. А. Кистяковского В. И. Вернадскому // Очерки истории естествознания и техники. Сборник научных трудов. — 1989. — Вып. 37. — С. 109—110 (цей лист опублікований як додаток до праці: Депенчук Л. П. Богдан Александрович Кистяковский (1868—1920) // Там само. — С. 107—109).

30 вересня 1919 р. і, після розмови, вже 1 жовтня вніс на розгляд Особливої наради підготовлену Володимиром Івановичем записку. Завдяки другу Володимира Івановича та члену уряду П. І. Новгородцеву при розгляді питання було знайдено компромісне рішення: академія зберігається у виді вченого комітету, який має майно і підтримує розпочаті наукові праці. Для цього уряд спеціально мав виділяти кошти. Назва закладу передбачалась така — «Академія наук в Києві»¹. Проте війна порушила ці плани. Бойові дії більшовицьких військ, які наступали на Київ, та відступ денікінської армії завадив запланованим урядом заходам стосовно академії наук.

Поїздка Б. О. Кістяківського до Ростову-на-Дону та його зустріч з О. О. Малиновським стала останньою в житті Богдана Олександровича. Захворівши на тиф, він був евакуйований до Катеринодара для медичної допомоги. Проте, перенісши операцію, 16 квітня 1920 р. помер.

У складі Особливої наради Малиновський представляв інтереси Управління народної освіти, хоча постійної участі в її засіданнях не брав. Його участь у цих засіданнях Особливої наради підтверджується опублікованими «журналами засідань» за період 1919 р., а саме: № 87 (від 20 серпня 1919 р.), № 88 (від 23 серпня 1919 р.), № 89 (від 27 серпня 1919 р.), № 90 (від 30 серпня 1919 р.)². Проте зрозуміти, які саме питання на вказаних засіданнях Особливої наради «відстоював» (в інтересах свого управління) О. О. Малиновський незрозуміло, оскільки лише в одному журналі (№ 89) мною знайдено відомості, які розглядались особливою нарадою «по Управлінню народної освіти». Проте відомостей, що відповідні доповіді на цьому засіданні робив саме Малиновський, у вказаному журналі немає. І хоча це все ж таки виключено (адже начальника Управління народної освіти Малініна

на цьому засіданні не було), зверну увагу на ті доповіді, які пролунали на вказаному засіданні Особливої наради: 1) про надання коштів щодо будівництва нового теплового даху на котельні при механічних майстернях Харківського технологічного інституту (вирішили асигнувати кошти); 2) про надання коштів на опалення Харківського технологічного інституту та Харківського університету (вирішили виділити ці кошти); 3) про тимчасовий порядок управління вищими на нижчими навчальними училищами³.

Крім цього, як член Управління народної освіти денікінської Особливої наради Малиновський також займався журналістською діяльністю. Так, Оникій Олексійович був автором численних публікацій, у яких гостро засуджував більшовиків, «червоний терор».

На початку 1920 р. остаточно стає зрозуміло, що війська Збройних Сил Півдня Росії не витримають наступу Червоної армії. Почалася евакуація. Разом з військовими із Новоросійського порту пароплавами відправлялись за кордон й члени уряду, співробітники різних його управлінь й служб. О. О. Малиновського серед цих людей не було.

Поки що важко сказати, чому саме Оникій Олексійович не потрапив до числа пасажирів. Не зміг, не встиг чи не схотів ... Достеменно не відомо, хоча в певній мірі пояснити це можуть слова самого Оникія Олексійовича, наведені в його заяві слідчому Донської НК Лавриненку: «Я сознательно остался в России, ибо всегда считал и считаю, что мой долг работать по мере сил и способностей в России для блага русского народа и человечества»⁴.

Так чи інакше, але О. О. Малиновський залишається у більшовицькій Росії, мешкаючи у Ростові (у будинку № 184 по вулиці Сенній)⁵ зі своєю родиною (дружиною Марією та дочками: Ма-

¹ Аксенов Г. П. Вернадский. — 2-е изд., испр. и доп. — С. 254—257.

² Журнал заседаний Особого совещания при Главнокомандующем Вооруженными силами на Юге России А. И. Деникине: сент. 1918-го — дек. 1919 г. — С. 593—613.

³ Там само. — С. 604—605.

⁴ Малиновський І. О. Ростовський щоденник (липень — листопад 1920 р., м. Ростов) [Машинописна копія] // ІР НБУВ. — Ф. 356. — Од. зб. 7. — Арк. 7.

⁵ Там само. — Арк. 80.

рією, Євгенією та Ольгою¹). Коли Надзвичайній комісії стало відомо про його політичну діяльність під час війни, арешт став неминучим.

У червні 1920 р. Донською НК за звинуваченням у «активній роботі у кадетській партії, працею в управлінні освіти денікінського цивільного уряду і кількох публікаціях антибільшовицької спрямованості»² Малиновського було заарештовано («30 июня 1920 г. после занятия Дона Красной армией, был арестован по ордеру Донской Чрезвычайной Комиссии»³, — зазначається у справі в'язня Іванівського перехідного Виправного будинку професора Малиновського). «Когда меня арестовали в Ростове 30 июня 1920 г., на другой или на третий день несколько десятков студентов (студенческая фракция Р.К.П., вся, in corpore), которые хорошо меня знали и которых нельзя заподозрить в сочувствии контрреволюции, обратилась в Д[онскую] Ч. К. с ходатайством освободить меня»⁴, — згадував О. О. Малиновський 12 лютого 1924 р.

Оникій Олексійович був засуджений до смертної кари, яка в подальшому за клопотанням наукової громадськості була замінена покаранням у виді 15 років позбавлення волі. Згодом і це покарання, внаслідок амністії, було зменшено до 5 років⁵.

Сам О. О. Малиновський згадував про ці події таким чином: «30 июня 1920 г. вследствие доноса двух университетских курьеров (убийц проф. Колли, после доноса приговоренных Революционным Трибуналом к высшей мере наказания за это убийство) был по ордеру Дон. Ч. К.

арестован. Предъявлены обвинения: 1) был министром народного просвещения у Деникина; 2) служил в «Осваге» (отдел осведомления или пропаганды, при деникинском правительстве), 3) был членом партии к.-д. и 4) писал статьи антисоветского содержания. На допросе объяснил: 1) Мин[истром] нар[одного] просв[ещения] у Деникина все время был проф. Малинин, а не И. Малиновский, Мал[иновск]ий же, когда деникинское правительство переехало осенью 1919 г. в Ростов из Екатеринодара, был в течение нескольких недель членом совета при мин[истерстве] нар[одного] просв[ещения] по делам высшей школы; взял эту должность, чисто техническую, а не политическую, чтобы помочь товарищам-профессорам южных университетов, которые голодали в буквальном смысле слова, т. к. получали нищенское содержание; кроме того, один раз, когда помощник министра по своим делам уехал из Ростова, вынужден был, как старший по службе, в течение нескольких дней заменять его, т. е. подписывать бумаги по текущим делам. Во всяком случае никакого вреда советской власти не причинил и не мог причинить. 2) В «Осваге» никогда не служил и не мог служить <...>. 3) Членом к.-д. партии состоял еще с 1905 г., т. к. считал, что программа этой партии заключает в себе то, что достижимо в ближайшем будущем; в партии играл чисто академическую роль, — читал доклады на научные темы; как член партии, никакого вреда советской партии не причинил <...>. 4) Реальная вина — газетные статьи, но эта вина в прошлом. 22 дек[абря] того же 1920 г. заочным по-

¹ У виписці із формулярного списку професора Малиновського, зробленій в Києві 4 лютого 1932 р., зазначається, що одружений він був з дворянкою Марією Олександрівною Коніською та мав трьох доньок: Марію (народилася 23 квітня 1899 р.), Євгенію (народилася 14 квітня 1900 р.) та Ольгу (народилася 20 травня 1903 р.). У цій же виписці вказано, що Малиновський був кавалером ордену Святої Анни III ступеню (див.: ІР НБУВ. — Ф. 356. — Од. зб. 11. — Арк. 1).

² ІР НБУВ. — Ф. 356. — Оп. — С. 3. В. Т. Окіпнюк, який з'ясував причини арешту Оникія Олексійовича у 1920 р., пише, що приводом для арешту Малиновського стала його громадсько-політична і публіцистична діяльність упродовж 1918–1920 років, коли влада на території Дону і Півдня Росії перебувала в руках генерала А. І. Денікіна. За даними, наданими начальником агентури Донської надзвичайної комісії, Малиновський на підставі сумнівних і неперевіраних матеріалів, характеризувався як контрреволюціонер, якого не можна залишати на свободі (див.: Окіпнюк В. Т. Архівно-слідча справа О. О. Малиновського як історичне джерело // Наукова спадщина академіка О. О. Малиновського ... С. 88).

³ Справа в'язня Іванівського перехідного Виправного будинку професора І. О. Малиновського // ІР НБУВ. — Ф. 356. — Од. зб. 10. — Арк. 2.

⁴ Там само. — Арк. 5.

⁵ ІР НБУВ. — Ф. 356. — Оп. — С. 3.

становленням ВЧК. приговорен к заключению в концлагере на 15 л[ет] (в марте 1921 г., вследствие общего декрета [ВЦИК о] 5-летнем сроке заключения, срок сокращен до 5 л[ет])»¹.

У щоденнику, який Оникій Олексійович писав у ростовській тюрмі впродовж липня — листопада 1920 р., він таким чином описував причини незастосування призначеного йому розстрілу: «27 июля (днем) <...> Еще 24 [июля] Дончека постановили подвергнуть меня высшей мере наказания, т. е. расстрелять. Но вмешался председатель Донисполкома, председ[атель] проф[союзного] союза и др. ответственные работники, наконец вмешался партком. Это вмешательство привело к тому, что приговор не будет приведен в исполнение»².

Утримувався Малиновський після арешту спочатку в підвалі Донської НК, а починаючи з 2 липня 1920 р.³ — у ростовській тюрмі. Там, незважаючи на жахливі умови, він не припиняв працювати, багато пишучи й читаючи. У вересні 1920 р. під час ув'язнення він пише п'єсу «Дні й люди революції», обсягом 156 сторінок⁴. В подальшому він закінчує написання лекцій на тему «Помста княгині Ольги»⁵ та «Пам'яті декабристів»⁶.

В ростовській тюрмі Малиновський не перестає читати. «Прочитал в тюрьме: Ролэна «Жизнь Бетховена» и «Жизнь Микель Анджело», «Трое» Горького, «Сказки и мелочи жизни» Щедрина, «Историю рус[ской] общественной мысли» Иванова-Разумника (2 тома), «Социальное законодательство Совет[ской] России» Гойхберга, «Город и деревню в рус[ской] истории» Рожкова. Читал и де-

лал выписки. Читаю «Происхождение самодержавия в России» Рожкова, штудирую «Соборное Уложение 1649 г.». В виде отдыха, обыкновенно под вечер читаю роман Сенкевича «Меченосцы». Обдумал план большой работы»⁷, — пише Оникій Олексійович у щоденнику.

В одній із своїх заяв Малиновський, обґрунтовуючи, що може бути корисним радянській владі, звертається до Колегії «ДонЧК» зі словами: «Я прошу — мое дело, как не заслуживающее серьезного внимания, прекратить, меня из тюрьмы освободить и дать мне возможность исполнять мою обязанность труда и осуществлять мое право на труд»⁸. Наприкінці цієї скарги Оникій Олексійович ставить прізвище та вказує: «17 июля 1920 г. Ростовская тюрьма, камера 65»⁹.

Проте застосування репресивних заходів до професора Малиновського продовжується. Після його арешту заарештовують його старшу доньку Марію (прізвище — Ходжаєва). Другу доньку — Марію (Мусю) також було арештовано. «Арестовали Мусю и предъявили обвинение в принадлежности к какой-то антисоветской организации. Мусю продержали Дончека дней 5-6 и тоже перевели в тюрьму»¹⁰.

У вересні 1921 р. Оникія Олексійовича переводять із ростовської тюрми до Іванівського виправного табору (неподалік Москви). Там він відряджається у розпорядження утвореного при Нарком'юсті РСФРР Інституту радянського права і, незабаром, закінчує підготовку Програми лекцій з історії руської літератури (обсягом 28 друкованих сторінок)¹¹. «Уже в сентябре 1921 г. был откомандирован для работы в Инст[итут]

¹ Там само. — Ф. 356. — Од. зб. 1. — Арк. 1—3.

² Малиновський І. О. Ростовський щоденник (липень — листопад 1920 р., м. Ростов) [Машинописна копія] // ІР НБУВ. — Ф. 356. — Од. зб. 7. — Арк. 27.

³ Там само. — Арк. 38.

⁴ ІР НБУВ. — Ф. 356. — Од. зб. 17. — 156 с.

⁵ Там само. — Ф. 356. — Од. зб. 19. — 8 арк.

⁶ Там само. — Ф. 356. — Од. зб. 29. — 14 арк.

⁷ Малиновський І. О. Ростовський щоденник (липень — листопад 1920 р., м. Ростов) [Машинописна копія] // ІР НБУВ. — Ф. 356. — Од. зб. 7. — Арк. 20.

⁸ Там само. — Арк. 4.

⁹ Там само. — Арк. 4.

¹⁰ Там само. — Арк. 5, 12.

¹¹ ІР НБУВ. — Ф. 356. — Од. зб. 21. — 28 с.

Совет[ского] права, а вскоре получил право жить на частной квартире с еженедельной явкой на регистрацию в лагерь. Фактически пользовался полной свободой около 10 мес. Все это время занимался исключительно наукой и преподаванием: работал в Институте Совет. права, в «постоянной комиссии философии методологии при Академическом Центре» и читал курс «истории культуры» в Рабфаке имени М. Н. Покровского¹, — згадується в автобіографії О. О. Малиновського від 2 грудня 1923 р.

Перебував у такому «привілейованому» становищі в'язень Малиновський недовго. «Вдруг 1 июля 1922 г. был снова арестован и водворен в тот же Ивановский лагерь без объяснения причин и без предъявления обвинений»², — пише він.

«Осенью 1922 г. в моем деле принял участие т. Д. И. Курский, состоявший тогда директором Института Советского права; он заручился обещанием юридического отдела Г.П.У., что дело мое будет пересмотрено и я буду освобожден. Меня три раза вызывали на допрос в секретный отдел Г.П.У.; каждый раз следователь, производивший допрос, говорил мне, что т. к. «принципиальных разногласий между нами нет», то в ближайшее время я буду освобожден. Но я и до сих пор не освобожден. В феврале 1923 г. коллегия Ивановского исправдома ходатайствовала о моем досрочном освобождении. Распределительная комиссия Г.У.М.З. поддержала это ходатайство и постановила сделать представление о возможности моего досрочного освобождения. Г.П.У. ответило отказом. Весной 1923 г. вследствие ходатайства нового директора Института Советского права А. Г. Гойхбарга (председателя малого С.Н.К.), Д. И. Курский, как прокурор республики, сделал распоряжение своему помощнику т. Катаньяну немедленно меня освободить. Но я немедленно не был освобожден. <...> После преобразования б. Ивановского лагеря в Переход-

ный Исправдом я, как состоящий в высшем разряде «образцовых», на основании «Положения о переход[ных] исправит[ельных] домах» и с разрешения Распределит[ельной] Комиссии Главного Упр[авления] м[ест] закл[ючения] пользовался праздничными отпусками и постоянным пропуском в будни. Так было с 1 дек[абря] 1922 г. до второй половины июля 1923 г.»³, — згадував О. О. Малиновський.

2 грудня 1923 р. Малиновський згадував, що перебуває у вказаному таборі вже 18-й місяць, «причем несмотря на безукоризненное поведение, удостоверяемое администрацией и наперекор принятой в Советской республике прогрессивной системе заключения положение с течением времени не улучшается, а ухудшается»⁴. Наслідки свого тюремного ув'язнення О. О. Малиновський описує 12 лютого 1924 р. такими словами: «Сижу 4-й год и за все это время, не смотря на многократные и авторитетные ходатайства о моем освобождении, ни один член коллегии, ни один уполномоченный В.Ч.К. и Г.П.У. не поинтересовались удостовериться, как я веду себя в заключении. Никакие доказательства не принимаются в расчет, и остается в силе нелепая легенда: Малиновский — опаснейший контрреволюционер. <...> Вследствие моего ареста у меня расхищено мое убогое имущество, скопленное долготным пролетарским трудом; я лишился заработка, и моя ни в чем неповинная семья, состоящая из больной нетрудоспособной жены (б[ывшей] учительницы) и дочери — учащейся, остались без средств к существованию; мое здоровье, еще до ареста подорванное непрерывным трудом и, по предсказанию врачей-специалистов (невропатологов), внушавшее серьезные опасения, в конце расшаталось в заключении, и мне угрожает опасность внезапно сделаться калекой-инвалидом»⁵.

Проте людину — Малиновського ра-

¹ Там само. — Ф. 356. — Од. зб. 1. — Арк. 3.

² Там само. — Арк. 3.

³ Справа в'язня Іванівського перехідного Виправного будинку професора І. О. Малиновського // ІР НБУВ. — Ф. 356. — Од. зб. 10. — Арк. 4.

⁴ ІР НБУВ. — Ф. 356. — Од. зб. 1. — Арк. 3.

⁵ Справа в'язня Іванівського перехідного Виправного будинку професора І. О. Малиновського // ІР НБУВ. — Ф. 356. — Од. зб. 10. — Арк. 6, 7.

дьянський концтабір зламати не зміг. Свідченням цьому є його рукописні (олівцем) нотатки, зроблені під час ув'язнення в Іванівському таборі¹. Ось одна із цитат, яка якомога чіткіше висвітлює характер в'язня Малиновського: «Когда я перечитываю умом все, что теперь дает литература и наука, я говорю себе: как хороша и интересна жизнь»².

Повну свободу (якщо саме такі слова можна підібрати до обстановки у Радянському Союзі в середині 20-х років) Оникій Олексійович побачив лише у листопаді 1924 р. Його родина у період скитання чоловіка й батька по тюрмах весь час перебувала у Ростові.

Вийшовши на свободу, О. О. Малиновський оселяється в Москві разом з дружиною та однією із своїх доньок.

У Москві Малиновський працює в Центральному архіві й не полишає надії повернутися в Київ, місто свого юнацтва. Спонукає до переїзду низький зарібок у Москві, а, що головне, функціонуюча в Києві наукова академія — ВУАН. «Еще в 1924 г. <...> написал длинное письмо в Киев на имя Крымского о том, что я уже свободен и что охотно теперь работал бы в Украинской академии. Это было в апреле 1924 г. Долго не получал ответа. В это время нашел службу в Центральном архиве, но скоро убедился, что заработок на этой службе, даже в случае его увеличения, все-таки слишком незначителен»³, — писав у щоденнику Оникій Олексійович.

У грудні 1925 р. Малиновський одержує повідомлення із ВУАН, що він з 1 листопада того ж року вже включений у її штатний розпис, а «жалования за ноябрь и декабрь заменит пособие по переїзду».

2 січня 1926 р. О. О. Малиновський прибув у Київ для того, щоб наступного дня взяти участь у спільному зібранні академіків ВУАН⁴. Однак, кафедру істо-

рії західноруського та українського права, на яку у 1919 р. претендував Оникій Олексійович, у той час вже обіймав М. П. Василенко. Тому академіком ВУАН Малиновський був обраний на іншій кафедрі — кафедрі звичаєвого (народного) права. До нього її обіймав О. І. Левицький — теж історик західноруського права. У 1922 р. Орест Іванович помер і кафедра стала «вакантною». З того часу вказана кафедра у складі ВУАН залишалась вакантною⁵. Посівши її, Оникій Олексійович одразу ж організував дослідницьку роботу.

Після обрання академіком на кафедру звичаєвого (народного) права України О. О. Малиновський очолив секцію публічного права, до роботи в якій він залучив С. Г. Борисенка на правах штатного співробітника і кількох позаштатних співробітників: В. В. Воблого, Я. М. Рожківського, Є. В. Саченко-Сакуна, М. Г. Сикорського, О. М. Чечота, В. Т. Яновського та ін.⁶

Паралельно із керівництвом названою кафедрою звичаєвого (народного) ВУАН Оникій Олексійович очолив Секцію кримінального права, що була організована в Комісії для виучування радянського права ВУАН, а також Секцію звичаєвого публічного права Комісії для виучування історії західноруського та українського права.

«При помощи А. А. Кристера и др. мне удалось набрать штат из 7 человек в сотрудники секции обычного публичного права. <...> Секретарем и штатным сотрудником был С. И. Борисенко (сотрудник комиссии по изуч[ению] зап[адно]-рус[ского] и укр[аинского] права, преподаватель Инст[итута] Нар[одного] Хоз[яйства]. Как криминалист, он взялся пересмотреть газеты революционного времени для выявления революционного уголовного обычного права). Другой криминалист, проф [ессор] И[нститута]

¹ Див.: Проф. И. Малиновский. Разные заметки. Москва, Ивановский конц. лагерь // IP НБУВ. — Ф. 356. — Од. зб. 18.

² Там само. — Арк. 3.

³ Малиновский И. А. Дневники 1925—1926 гг. // IP НБУВ. — Ф. 356. — Од. зб. 8. — Арк. 137.

⁴ Там само. — Арк. 139—140.

⁵ Там само. — Арк. 152.

⁶ Академічна юридична думка / Укладачі: І. Б. Усенко, Т. І. Бондарук; за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. — С. 35.

Н[ародного] Х[озяйства] Сикорский взялся выработать проект программы собиранія уголовного обычного права України. Б[ывший] мировой судья Чечот и др. судейские (б[ывший] член окр[ужного] суда) заинтересовались работой в архиве губсуда для изучения судебных решений по уголовным делам до издания Угол[овного] кодекса <...>. Проф[ессор] Яновский приступил к работе в Центральном Историческом Архиве для изучения местных дореволюционных учреждений. К нему присоединился проф[ессор] Вобльей <...> Окончивший Ин[ститут] Нар[одного] Хоз[яйства] Юрченко»¹, — писав Оникій Олексійович в одному із своїх щоденників.

Зазначу, що в історіографічній літературі з приводу роботи О. О. Малиновського у складі Комісії для виучування історії західноруського та українського права, а також Комісії для виучування звичаєвого права ВУАН його ім'я цілком виправдано ставлять в один ряд зі старшим поколінням істориків права, яких об'єднала у ВУАН праця в галузі історії західноруського та українського права, а саме: М. П. Василенком, А. Е. Кристером, М. О. Максимейком, М. І. Палієнком, М. Є. Слабченком². Цьому є цілком зрозумілі підстави. Так, у ґрунтовних дослідженнях академіка Малиновського, над якими він працював у період роботи у цих Комісіях ВУАН³, його сучасники вбачали результат використання

порівняльного методу для вивчення норм законодавства, а також чинного звичаєвого права⁴. Як історик права Малиновський вперше ввів поняття західноруського права в навчальний курс історії права (адже попри активні студії, ця галузь права почала офіційно визнаватися лише на початку ХХ століття). Вчений неодноразово наголошував на необхідності знати і вивчати українське право, пропонуючи ужити всіх заходів, щоб виявити українське національне право в тих епохах, коли чужий законодавець насаджував чуже право⁵.

Згодом послідовники ідей академіка Малиновського вбачали у формуванні його доробків вплив ідей історичної школи права або школи західноруського права⁶. Інші вважали, що у 20-х і 30-х роках ним була сформована ціла концепція вивчення українського звичаєвого права⁷.

Свою роботу в Комісії для виучування історії західноруського та українського права ВУАН Оникій Олексійович описує у щоденнику: «Сам я составил и прочитал в Заседаниях Комиссии такие доклады на темы по обычному праву: «Программы и планы работ Комиссии по изучению украинского обычного права», «Революционное обычное право» и «Из материалов по составлению словаря собирателей и исследователей украинского обычного права І. А. Кистяковско-го»⁸. <...> Я интересуюсь также дея-

¹ Малиновский И. А. Дневники 1925—1926 гг. // ІР НБУВ. — Ф. 356. — Од. зб. 8. — Арк. 153. Ймовірно, вказуючи на роботу колишнього члена окружного суду в цій Секції кримінального права, О. О. Малиновський має на увазі Олександра Дмитровича Щербака (див. про нього у підрозділі 3.18.1 другого розділу книги).

² Академічна юридична думка / Укладачі: І. Б. Усенко, Т. І. Бондарук; за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. — С. 3; Макаруч В. С., Рудий Н. Я. Проблема опікунства в «Працях Комісії для виучування звичаєвого права України» та «Працях для виучування історії західноруського та українського права за редакцією М. П. Василенка, О. О. Малиновського, А. Е. Кристера» // Наукова спадщина академіка О. О. Малиновського ... С. 48—51; Мудриєвська Л. М. Дослідження історії західноруського права в науковій спадщині Ф. В. Тарановського // Там само. — С. 135.

³ Малиновський О. Революційне радянське звичаєве право // Праці Комісії для виучування звичаєвого права України. — Вип. 3. — К., 1925. — С. 110—212; Малиновський О. О. Треба знати і вивчати українське право // Червоне право. — 1927. — № 24. — С. 1116.

⁴ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі — ЦДАВОВіУ). — Ф. 166. — Оп. 12. — Спр. 4645. — Арк. 2.

⁵ Бондарук Т. І. Західноруське право: дослідження і дослідники (Київська історико-юридична школа). — С. 128, 131—133.

⁶ Толкачова Н. Є. Звичаєве право: Навчальний посібник. — 2-е вид., перероб. і доп. — С. 31—32, 35; Музиченко П. П. Русько-литовське право в творчості О. О. Малиновського // Наукова спадщина академіка О. О. Малиновського ... С. 36.

⁷ Макаруч В. С., Рудий Н. Я. Зазнач. праця. — С. 50.

⁸ Так написано у автора.

тельністю Археограф[ической] Комиссии. <...> наконец, я работаю еще в общест[ве] Нестора Летописца. Это старое общест[во] продолжает существовать при Академии, не как новое, или обновленное, а как старое, ведущее свое начало со времени основания»¹.

«Комиссия обычного права под моим председательством занимается изучением и советского обычного права <...> и под моим руководством Комиссия советского уголовного права. Следовательно нельзя сказать, что III отдел игнорирует изучение советского права»², — записав влітку 1928 р. в одному із своїх щоденників Оникій Олексійович.

М. О. Чельцов-Бебутов в одному із своїх рукописів, присвячених проблемам реформування тогочасного радянського кримінального законодавства, характеризуючи роботу О. О. Малиновського у складі зазначеної Комісії ВУАН, відзначив ґрунтовність проведених Оникієм Олексійовичем пошуків. «Академік І. Малиновський зібрав докладний судовий матеріал за час з осені 1924 р.»³, — писав Михайло Олександрович.

Що стосується Секції кримінального права в Комісії для вивчення радянського права, то, оцінюючи діяльність ВУАН в цілому, О. О. Малиновський пише: «Подходящего кандидата для замещения кафедры уголовного права, государственного и административного права нет. Т. е. — есть, напр[имер], москвичи С. Котляревский, М. Гернет, ленинградцы — А. Жижиленко, П. Люблинский. Но они в Киев не переедут»⁴. Важко відповісти, що саме хотів сказати цими словами Оникій Олексійович і що було справжньою причиною пошуку ним нового керівника вказаною секцією ВУАН. Не виключено, що стан його здоров'я дав зайвий привід знайти наступника.

У Києві після переїзду із Москви життя академіка Малиновського та його родини проходило тихо. «Уехали из Киева в Томск зимою 1898 г., вернулись в Киев в 1926 г. тоже зимою, но в начале года, а не в конце. Почти 28 лет прошло. Срок не малый <...> Многое изменилось. <...> Сохранился почти в неприкосновенном виде только Политехнический Институт. <...> Университета нет. <...> Юридический факультет упразднен. <...> Коммерческий Институт преобразован в Институт Народного Хозяйства с тремя отделениями — техническим, экономическим и правовым. Правовое отделение соответст[вует] б[ывшему] юридическому факультету, но преподавание на нем носит чисто практический характер»⁵, — згадував О. О. Малиновський про «провінційний» Київ тих часів (тогочасною столицею УСРР був Харків).

У новому місті Малиновські (Оникій Олексійович із дружиною Марією) оселились на другому поверсі будівлі колишньої Ольгінської жіночої гімназії поруч із Зоологічним музеєм⁶ (майже у самісінькому центрі міста). Оникій Олексійович як ніколи отримав можливість багато і безтурботно працювати. Про свій переїзд із Москви до Києва й нові умови життя він згадує у щоденнику: «Страшная теснота заменилась простором, — вместо 27 кв. аршин болем 10 кв. сажен, кроме того — кухня с раковиной и ванной, своя уборная, передняя и свой отдельный вход»⁷.

Про свої умови роботи в Києві О. О. Малиновський пише: «Условия для занятий в Киеве были благоприятны. Первое условие — полная свобода; нет принуждения, нет контроля; занимайся когда хочешь и чем хочешь. <...> Только один принцип: академик обязан все свои силы посвятить научным исследовани-

¹ Малиновский И. А. Дневники 1925—1926 гг. // IP НБУВ. — Ф. 356. — Од. зб. 8. — Арк. 154, 156.

² [Малиновский А. А.] Дневник. Ейск. Лето 1928 г. // IP НБУВ. — Ф. 356. — Од. зб. 8. — Арк. 102.

³ Чельцов-Бебутов М. Про основні принципи наступної реформи радянського кримінального права // IP НБУВ. — Ф. X. — Од. зб. 1436. — Арк. 32.

⁴ [Малиновский А. А.] Дневник. Ейск. Лето 1928 г. // IP НБУВ. — Ф. 356. — Од. зб. 8. — Арк. 101.

⁵ Малиновский И. А. Дневники 1925—1926 гг. // IP НБУВ. — Ф. 356. — Од. зб. 8. — Арк. 150.

⁶ Там само. — Арк. 141.

⁷ Там само. — Арк. 145.

ям. Что может быть для ученого лучше этого принципа? <...> За ноябрь-дек[абрь] 1925 г. и янв[арь]-февр[аль] 1926 г. відано по 115 р[уб.], а с марта начали давать по 147 р[уб.] (при этом выдали и разницу за янв[арь]-февр[аль]). <...> С точки зрения внешних удобств жизни Киев выше Москвы: мягче климат, больше зелени, широкие улицы и тротуары, живописные виды, многочисленные и разнообразные магазины, те же трамваи и автобусы, но далеко не так переполнены как в Москве»¹.

Як і належить справжньому вченому, він постійно читає й пише. Його доньки повиходили заміж і вже з власними сім'ями жили в Москві й Ростові. «Муся в Ростове с мужем и сыном; но иногда они наезжали в Москву <...> Женя с мужем и дочерью и Оля в Москве»², — пише у щоденнику вчений.

Влітку вся велика родина Малиновських возеднувалась на відпочинку на березі Азовського моря (місцем відпочинку було, як правило, місто Єйськ, що поблизу Ростова). Там Оникій Олексійович знов писав, ведучи щоденник, і лікував здоров'я (у так званих «ванних закладах»), яке в ті часи значно похитнулось. Описуючи 15 липня

1926 р. у своєму щоденнику будні відпочивальника, він згадує: «15 июля <...> До 12 ч. дня или провожу время в ничегонеделании, или пишу дневник, или перечитываю захваченные с собой рукописи. Ни одной книги с собой не взял, чтобы не было соблазна; бесспорно, что у меня сильное переутомление и нужно хорошенько отдохнуть»³.

На початку 30-х років вік, колишнє ув'язнення, життєві негаразди і перепетії, яких зазнав Оникій Олексійович, все більше давалися взнаки. Дедалі частішали хвороби. Ще влітку 1928 р., відпочиваючи в Єйську, він записує в щоденнику: «Сильно пошатнулось здоровье. Конечно, дело личное. Но к сожалению, оно сильно отражается на общественной работе. <...> Несомненно, что все мои болезни — расплата за все прошлое. Вероятно, имеют значение грехи молодости»⁴.

12 січня 1932 р., у рік, коли О. О. Малиновському мало б виповнитися 64 роки, він помирає. Похований вчений на Байковому кладовищі в Києві⁵.

За неправдивими звинуваченнями, які стали підставою його ув'язнення впродовж 1920—1924 років Оникій Олексійович був реабілітований лише після смерті, у 1993 р.

¹ Там само. — Арк. 157, 158, 160.

² Там само. — Арк. 144.

³ [Малиновский А. А.] Дневники за 1925—1926 гг. // IP НБУВ. — Ф. 356. — Од. зб. 8. — Арк. 117.

⁴ [Малиновский А. А.] Дневник. Ейск. Лето 1928 г. // IP НБУВ. — Ф. 356. — Од. зб. 8. — Арк. 79, 81.

⁵ Відомо, що на похоронах О. О. Малиновського робив промову тогочасний Керуючий справами Комісії для вивчення звичаєвого права ВУАН Арнольд Едмундович Кристер (див.: IP НБУВ. — Ф. 356. — Од. зб. 104. — Арк. 1—2).